

Múlt, hagyomány, közösség – jegyzetek egy kárpátaljai folklórkötet kapcsán

Kész Margit – Kész Barnabás – Gál Adél – Csurman-Puskás Anikó:
Adalékok a kárpátaljai magyar folklór tanulmányozásához

Beregszász: II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Egyetem, 2026, 188 o.

A regionális folklórkutatás örök dilemmája, hogyan lehet egyszerre dokumentálni a még fellelhető hagyományanyagot, feltárni annak társadalmi és kulturális összefüggéseit, továbbá átadni mindezt egy új kutatói generációnak. Kész Margit, Kész Barnabás, Gál Adél és Csurman-Puskás Anikó *Adalékok a kárpátaljai magyar folklór tanulmányozásához* című kötete mindhárom feladatot egyetlen munkába foglalja. A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Egyetem kiadásában 2026-ban napvilágot látott könyv oktatási segédletként határozza meg önmagát, valódi jelentősége azonban ennél szélesebb: egyszerre kézikönyv, forrásgyűjtemény és egy sok évtizedes helyi kutatási-oktatási műhely lenyomata.

A címben szereplő „adalékok” kifejezés híven tükrözi a vállalkozás jellegét. A szerzők nem arra töreksenek, hogy megírják a kárpátaljai magyar folklór minden részletre kiterjedő monográfiáját. A népszokások, a mese- és mondavilág, a néphit és népi vallásosság, valamint a kéziratos népi írásbeliség egyes területeiből válogatnak, eközben jelentős mennyiségű helyben gyűjtött anyagot tesznek elérhetővé az olvasó számára. Ez a látszólagos töredékesség azonban inkább a kötet erénye, mintsem korlátja. A könyv nem kíván olyan lezártágot sugallni, amelynek sem a kutatástörténeti előzmények, sem a jelenleg elérhető forrásanyag nem felelne meg. Ehelyett pontosan megmutatja, mit tudunk, milyen anyag áll rendelkezésünkre, és hol húzódnak a további kutatás lehetséges irányai.

A kötet szemléletének egyik legfontosabb sajátossága, hogy a folklórt nem változatlan kulturális maradványok gyűjteményeként kezeli. A bemutatott szokások, elbeszélések, hiedelmek és kéziratok inkább egy folyamatosan változó kulturális rendszer elemeiként jelennek meg. Ez különösen fontos Kárpátalja

Acta Academiae Beregsiensis, Philologica 2026/3: 358–362.

esetében, ahol a 20. század politikai és társadalmi átalakulásai nem csupán egy-egy hagyomány eltűnését idézték elő, hanem alapvetően változtatták meg a hagyományos falusi társadalom működési feltételeit. Az államfordulatok, a szovjet modernizáció, a kollektivizálás, a vallásgyakorlás korlátozása, majd a későbbi társadalmi mobilitás és migráció mind befolyásolták azokat a közösségi közegeket, amelyekben a folklór korábban továbbörökítődött.

A kötet érdeme, hogy e folyamatot nem egyszerű vesztéstörténetként beszéli el. A rendelkezésre álló anyag sokkal inkább arról árulkodik, hogy a helyi közösségek folyamatosan válogattak a kulturális repertoárjukból: bizonyos elemek eltűntek, mások új jelentéssel gazdagodtak, megint mások pedig megváltozott társadalmi környezetben is fennmaradtak. Ebből a szemszögből a folklór nem a modernizáció ellentéte, hanem ön maga is alkalmazkodó kulturális gyakorlat.

Külön figyelmet érdemel a kötet forrásbázisa. Az anyag nagy része terepmunkából származik, és a szerzők saját gyűjtései mellett jelentős szerepet töltenek be a Rákóczi Egyetem, illetve az intézmény elődje, a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola magyar szakos hallgatóinak dialektológiai és folklórgyakorlatain lejegyzett szövegek is. Ennek a jelentősége túlmutat az oktatásmódszertani kérdéseken. A hallgató itt nem csupán a már kanonizált tudás befogadója, hanem maga is közreműködik a kulturális örökség dokumentálásában. Az oktatás és a kutatás így nem különül el egymástól: a terepmunka egyben forrásfeltárás, a forrásfeltárás pedig a szakmai szocializáció része.

A forrásközlések használhatóságát növeli, hogy a kötet gyakran rögzíti az adatközlő személyét, a gyűjtés helyét és idejét, a lejegyzések pedig megőrzik az élőbeszéd és a helyi nyelvjárás számos jellemzőjét. Ez a megoldás a folklorisztikán kívüli kutatások számára is különösen fontossá teszi a munkát. A közölt szövegek kiindulópontjai lehetnek dialektológiai, társadalomtörténeti, mikrotörténeti vagy emlékezetkutatási kérdéseknek.

A népszokásokról szóló fejezet jól példázza a kötet módszerét. Az ünnepi ciklusok, a munkához kapcsolódó közösségi alkalmak és az emberi élet fordulóihoz kötődő rítusok bemutatásakor az általános értelmező részeket helyi példák követik. A téli ünnepkörben éppúgy helyet kapnak a karácsonyi kántálás és betlehemezés változatai, mint a salánki és nagyberegai disznótorok hagyományai vagy a farsangi szokások emlékei. Hasonlóképpen, a húsvéti ünnepkör bemutatásakor a vallási előírás, a hiedelem és a ténylegesen megélt gyakorlat egymásra rétegződése válik láthatóvá.

Különösen tanulságosak azok a részek, amelyek a munkavégzéshez kötődő közösségi gyakorlatokat – a szüretet, a lekvárfőzést, a kukoricahántást vagy a disznóvágást – mutatják be. A kötet érzékletesen világít rá arra, hogy ezek a tevékenységek nem választhatók szét gazdasági és kulturális funkciókra. A munka megszervezése, az étkezés, a közös éneklés, a humor és a rítus ugyanannak a

társadalmi eseménynek voltak a részei. E példákon keresztül a hagyományos falusi társadalom működéséről is képet kapunk.

A mese- és mondavilágot tárgyaló fejezet egyik erénye, hogy nem engedi gyermekirodalmi műfajjá szűkíteni a népmesét. A közölt anyagból olyan narratív kultúra rajzolódik ki, amelyben szórakoztatás, normaközzvetítés, konfliktusfeldolgozás és egyéni előadói teljesítmény egyaránt szerepet kapott. Kiváltképp szemléletes példa erre Kenéz Anna salánki mesemondó hagyatéka. A tőle lejegyzett szövegek arra hívják fel a figyelmet, hogy a folklór közösségi természete nem zárja ki az egyéni alkotókésztséget. Egy-egy történettípus minden elmondással némileg új művé alakul, s az előadó egyénisége és nyelvi ügyessége a hagyomány működésének szerves részét képezi.

Kárpátalján a vallás, a néphit és a népi vallásosság kérdése különösen bonyolult kutatási területnek számít. A régió felekezeti sokszínűsége, valamint a keleti és nyugati kereszténység együttélése eleve többféle kulturális hagyomány találkozásához vezetett. A kötet egyik jelentős módszertani erénye, hogy az egyházi tanítást, a laikus vallásosságot és a mágikus-hiedelmi gyakorlatot nem mossa össze, de nem is választja szét mesterségesen. A betegséghez, gyógyításhoz, rontáshoz, születéshez vagy halálhoz kapcsolódó hiedelmek olyan kulturális eszközökként jelennek meg, amelyek segítségével az emberek értelmezni, s bizonyos értelemben irányítani igyekeztek életük nehezen befolyásolható helyzetzeit.

Különösen nagy forrásértékkel bírnak az archaikus népi imádságok. Ezekben keresztény, apokrif és mágikus elemek, valamint helyi nyelvi sajátosságok fonódnak össze. A kötet szerzői jogosan hívják fel a figyelmet arra, hogy ez a szövegtípus napjainkra gyorsan visszaszorulóban van. A gyűjtés így már nem csupán kutatói tevékenység, hanem a szó szoros értelmében vett dokumentációs mentőmunka.

A folklór fogalmát hajlamosak vagyunk elsősorban a szóbeliséghez kötni, holott az írásbeliség terjedésével a paraszti és falusi társadalmakban sajátos kéziratos kultúra alakult ki. A kötetben bemutatott parasztversek, élettörténetek, vőfélykönyvek, halottas énekeskönyvek, imádságos füzetek, katonakönyvek és fogságban készült feljegyzések olyan határterületen helyezkednek el, ahol a személyes dokumentum és a közösségi hagyomány alig választható el egymástól. E kéziratok történeti forrásértéke kiemelkedően jelentős. A fronton, katonai szolgálatban vagy fogságban született versek, levelek és naplószerű feljegyzések természetesen nem pótolják az intézményi vagy állami forrásokat. Más kérdésekre viszont gyakran ezek adnak jobb válaszokat. Megmutatják, hogyan értelmezte a háborút az, aki átélte; milyen nyelven szólt a félelemről, az otthonról, a családról vagy a halálról; s mely tapasztalatokat tartotta érdemesnek leírni és megőrizni. Ugyanez érvényes az élettörténeti feljegyzésekre és a vallási használatban lévő kéziratokra is. A szöveg mellett a használat története, a tulajdonlás, a másolás és a generációk közötti továbbadás is kutatás tárgyává válik.

Ebből a szempontból különösen szemléletes a kötet záró része, amely egy 2005-ben keletkezett kéziratos imádságos füzetet reprodukál. A közlemény révén az olvasó nemcsak az átirrt szöveget érzékeli, hanem magát a dokumentumot is: a kézírást, a lapok egymásutánját és a kézirat tárgyi mivoltát. Az, hogy egy ilyen füzet a 21. század elején keletkezett, már önmagában is megkérdőjelezi azt a felfogást, amely a népi írásbeliséget csupán egy letűnt paraszti világ maradványának tartja. A hagyomány itt nem változatlanul megmaradó archaikumként, hanem az új környezethez alkalmazkodó gyakorlatként jelenik meg.

Oktatási segédletként a könyv akkor működik a legjobban, ha az elméleti magyarázatot szorosan összekapcsolja a konkrét forrásanyaggal. A hallgató nem csupán folklorisztikai fogalmakkal szembesül, hanem azok alkalmazását is azonnal látja. Emellett azt is megtanulhatja, miért fontos az adatközlő, a hely és az idő pontos rögzítése, milyen nehézségeket okoz a nyelvjárási szövegek lejegyzése, és mennyire lényeges a forrás keletkezési és használati környezetének dokumentálása.

A kötet felépítése ennek következtében nem mindenhol egységes. Egyes részei inkább tankönyvszerűek és összefoglaló jellegűek, másutt a hosszú forrásközlések kerülnek előtérbe. Egy tisztán tudományos monográfiában ez aránytalanságnak tűnhetne, itt viszont nagyrészt a vállalt kettős funkcióból fakad. Ugyanakkor éppen ez jelöli ki a munka továbbfejlesztésének lehetőségeit is. A jövőben érdemes lenne a gyűjtések földrajzi lefedettségét kiterjedtebbé tenni, a meglévő hanganyag egy részét nyelvészeti és fonetikai szempontból újra feldolgozni, továbbá a kéziratos anyagot egységes leírási elvek alapján katalogizálni és digitalizálni.

A kötet további kérdése éppen ebből adódik: hogyan őrizhető meg hosszú távon az a nagy mennyiségű anyag, amely az egyetemi gyűjtőmunka során az elmúlt évtizedekben keletkezett? Az egyes tanulmányok és forrásközlések mellett egy kereshető digitális folklórchívum létrehozása lehetne logikus folytatása annak a munkának, amelyet ez a könyv dokumentál.

Az *Adalékok a kárpátaljai magyar folklór tanulmányozásához* legfontosabb teljesítménye végső soron nem egy-egy ritka szokás, mese vagy kézirat közzététele. Sokkal inkább az, hogy érzékelhetővé teszi azt a folyamatot, amelyben a kulturális tudás keletkezik, módosul, feledésbe merül és továbbadódik. A kötet lapjain mesemondók, imádkozók, vőfélyek, parasztköltők, katonák, családi emlékezetet őrző adatközlők és az őket kérdező egyetemisták hangja találkozik. Ez a többszólamúság egyben a könyv legerősebb vonása.

A munka ezért jóval szélesebb olvasóközönség számára lehet hasznos, mint azt oktatási segédlet jellege első pillantásra sejtetné. A folkloristák mellett történészek, nyelvészek, antropológusok, helytörténészek és az emlékezetkutatás művelői egyaránt találhatnak benne továbbgondolásra érdemes anyagot. Legfőképpen arra szolgál példaként, hogyan válhat egy regionális egyetem tanítási gyakorlata egyszerre források feltárásává, kulturális dokumentálássá és a tudományos

utánpótlás nevelésévé. Ilyen értelemben a címben megjelenő szerény „adalékok” egy jóval nagyobb vállalkozás körvonalait is kirajzolják.

Mádi Gabriella, PhD. II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Egyetem, Filológia Tanszék, docens. madi.gabriella@kmf.org.ua, ORCID: 0000-0002-4520-7932.

Маді Габрієлла, доктор філософії. Закарпатський угорський університет імені Ференца Ракоці II, кафедра філології, доцент. madi.gabriella@kmf.org.ua, ORCID: 0000-0002-4520-7932.

Gabriella Mádi, PhD. Ferenc Rakoczi II Transcarpathian Hungarian University, Department of Philology, associate professor. madi.gabriella@kmf.org.ua, ORCID: 0000-0002-4520-7932.